

Öt évvel végzés után: diplomás pályakezdés nemzetközi összehasonlításban

Róbert Péter

I. Bevezetés¹

Néhány évvel ezelőtt az iskolai egyenlőtlenségek fókuszában az olyan elemzések álltak, amelyek azt vizsgálták, hogy milyen tényezők befolyásolják annak a valószínűségét, hogy valaki továbbtanul-e a középiskola elvégzése után és, bejut-e a felsőoktatásba. A kilencvenes évek végén (majd) az összes középiskolára kiterjedő átfogó kutatás zajlott az ügyben (Csákó *et al.* 1998), magam is publikáltam cikket ebből az adatbázisból (Róbert 2000). A származás és az intézmények hatására koncentráló szociológiai elemzések mellett, a továbbtanulási döntéseket mint kalkuláción alapuló racionális választást is vizsgálták (Varga 2002). Mindeközben a magyar felsőoktatás a kilencvenes évek második felétől jelentős bővülésen ment keresztül. Voltak elképzelések arról, hogy ez a tényező önmagában is csökkenteni fogja a felsőoktatásba kerülés származási egyenlőtlenségeit (Székely *et al.* 1998). Bár a magam részéről ebben kételkedek, és az iskolai egyenlőtlenségek átörökítését jóval tartósabb jelenségnek képezem annál, semhogy ezen adminisztratív beavatkozással változtatni lehessen (Róbert 1998). Mára a felsőoktatással összefüggő kutatások tematikája átalakult, s benne egyre hangsúlyosabb szerephez jutnak a képzés expanziójának következményeire vonatkozó vizsgálatok.

A felsőoktatás bővülése általános jelenség, s bár a világban már hosszabb ideje jelen van, Magyarországon valójában csak késve kezdődött el a rendszerváltást követően. Schofer és Meyer (2005) makroszociológiai elemzése számos tényező szerepét vizsgálja, mint például a globalizáció, a munkáltatók igénye a képzetesebb munkavállalók iránt, a szélesen vett piacosodás folyamata, a demokratizálódás, a felsőoktatás állami ellenőrzésének csökkenése. Ezek jelentős része nyilván szerepet játszott Magyarországon is abban az alapvető politikai döntésben, amely a felsőoktatási keretszámok kialakítására

¹ A tanulmány a *Higher Education as a Generator of Strategic Competences (HEGESCO)* című projektre épül (<http://www.hegesco.org>), amelyet az EU Erasmus programja finanszírozott (Project Number: 133838-LLP-1-2007-1-SI-ERASMUS-EMHE), és amelyben a TÁRKI a szerző vezetésével vett részt.

vonatkozik. Ebben az írásban azonban nem kívánok azzal foglalkozni, mi motiválta és vezérelte a felsőoktatás hazai átalakítását, legyen szó a hallgatói létszám bővüléséről, az egyes képzési területekre vonatkozó keretszámok kialakításáról, vagy az ún. bolognai képzési rendszer bevezetésének módjáról. A felsőfokon továbbtanulók, illetve a pályakezdő diplomások számára mindez adottság, amelyen nem tudnak változtatni. Ebben a tanulmányban én is a következményekre koncentrálok, a diplomás pályakezdésre egy konkrét nemzetközi vizsgálat tükrében.

2. Az elemzés tematikája

A tanulmány tartalma egyfelől a vonatkozó külföldi és hazai szakirodalom figyelme vételével, másfelől a rendelkezések álló adatok alapján alakult ki. Ami az előbbit illeti, nem kell a könyvtárak szakkönyveinek polcaiig elmenni, a kulcsszavakat minden nap olvassuk és halljuk: a túlképzés, az alulfoglalkoztatás a felsőoktatás bővülésének következménye. Egy állítás igazságtartalma persze nem azon múlik, milyen sokat beszélnek róla, hanem hogy megfelelő vizsgálata milyen eredményekre vezet. A kutatási problémát senki sem vitatja, és már elég hosszú ideje jelen van a nemzetközi szakirodalomban is (pl. Freeman 1976), a frissebb munkák közül pedig egy terjedelmes szociológiai tanulmánykötet járja körül a kérdéseket (Becker–Hadjar 2009). A téma közgazdaságtani irodalma még kiterjedtebb, de a szélesebb körű szakirodalmi áttekintés ennek a tanulmánynak nem funkciója.

A hazai elemzések szintén elsősorban közgazdasági megközelítésűek. Galasi (2004) például a felsőfokú diplomák leértékelődésével kapcsolatos igen elterjedt nézetet vizsgálta, de eredményei nem igazolták a közvélekedést. Megállapítása szerint a felsőfokú végzettségű munkavállalók esetében, 1994 és 2002 között, az iskolai végzettség és a foglalkozás mind jobb illeszkedése figyelhető meg, azaz felsőfokú végzettséggel egyre többen dolgoznak olyan foglalkozásokban, amelyek valóban felsőfokú végzettséget igényelnek. Pár évvel „tovább tart” Kertesi és Köllő (2006) elemzése; szerintük is jelentős mértékben nőtt a diplomák piaci értéke egészen 2000-ig, de ezt követően ez a növekedés lelassult és a pályakezdő diplomások kereseti előnye csökkent.

Ez a tanulmány az olyan kérdésekhez, mint a diplomainfláció vagy a diplomások – Magyarországon egyébként kiemelkedően magas – bérelőnyének esetleges relatív csökkenése, az itt használt adatok alapján nem tud hozzászólni. Az adatok keresztmetszeti jellegűek és nem teszik lehetővé az időbeli változások vizsgálatát. Ehelyett viszont lehetőség nyílik arra, hogy a hazai

diplomás pályakezdek helyzete nemzetközi kontextusba kerüljön, aminek remélhetően szintén vannak tanulságai. Ennek érdekében a diplomás pályakezdek néhány jellemzőjét vizsgálom. Mivel a rendelkezésre álló adatok nagyon széleskörűek és sokféle elemzést tesznek lehetővé a diplomásokról, a választás bizonyos mértékig leszűkítő. Fontos tényezőnek gondoltam viszont az első állás megszerzéséhez szükséges időt, illetve a képzettség és a foglalkozás illeszkedését, ez utóbbit többféle megközelítésben is, mind az első, mind az öt évvel későbbi foglalkozás esetében. Mindezekkel kapcsolatban egyfelől leíró adatokat (országgrangsorokat), másfelől pedig regressziós modellek eredményeit mutatom be. Ez utóbbi esetében külön figyelmet szentelek annak, milyen eltéréseket mutatnak a magyar diplomásokra vonatkozó eredmények.

Megemlítem, hogy az elemzés csak olyan diplomásokkal foglalkozik, akik beléptek a munkaerőpiacra. Kimarad tehát annak vizsgálata, hogy milyen nemzetközi különbségek mutatkoznak azok arányában, akik egyáltalán nem álltak munkába, és hogy a munkába állás sikertelensége milyen tényezőknél múlt. Ennek megfelelően a bemutatott eredmények mögött jelen van egy itt és most nem vizsgált szelektációs hatás is, amihez hozzájárul még az is, hogy az öt évvel későbbi foglalkozás vizsgálata csak azokra irányul, akik már tovább léptek az első munkájukból.

3. Adatok és mérések

A diplomás pályakövetés az elmúlt évek során egyre határozottabb elvárássá vált Magyarországon is. Az első információk és eredmények már elérhetőek és a mikroadatok is hozzáférhetővé váltak szakértői körben. Itthon a témában úttörő jellegű kutatást Galasi Péter és Varga Júlia folytattak, amikor az 1998-ban a felsőoktatás nappali tagozatán végzetek 1999. évi, majd az 1999-ben végzetek 2000. évi munkaerő-piaci helyzetét mérték fel. Az eredményekről ld. pl. Galasi (2002). A *Fiatal Diplomások Életpálya Vizsgálata (FIDÉV)* kutatás keretében Galasi és Varga a 2000-ben egyszer már megkérdezett diplomásokat 2004-ben újra felkereste, gyakorlatilag öt évvel a végzés után.

Pontosan ez a kutatási modell jellemzi a REFLEX vizsgálatot is². Az EU 6. számú keretprogramja által támogatott projektet Rolf van der Velden vezette a maastrichti egyetemről. Ez esetben egy olyan, 2005-ben készített adatfelvételtől van szó, ahol öt évvel korábban, vagyis 1999–2000-ben vég-

² A REFLEX kutatás hivatalosan *The Flexible Professional in the Knowledge Society* címen ismert (<http://www.reflexproject.org>).

zett diplomásokat vizsgáltak Ausztriában, Belgiumban, Franciaországban, Németországban, Angliában, Hollandiában, Norvégiában, Finnországban, Svájcban, Portugáliában, Spanyolországban, Olaszországban, Észtországban, Csehországban és Japánban. Ezt követően ugyanez a kutatás, azonos kérdőívvel megismétlődött a HEGESCO projektben is. Az adatfelvétel 2008–2009-ben volt és a 2002–2003-ban végzett diplomásokra vonatkozott Szlovéniában, Lengyelországban, Magyarországon, Litvániában és Törökországban. A tanulmány ennek a két keresztmetszeti, részben retrospektív felvételnek az adatait használja.

Lényeges indikátora minden pályakezdésre vonatkozó kutatásnak, hogy az iskolából való kilépés és a munkaerőpiacra való belépés között mennyi idő telik el. Ez a mutató (más mellett) a végzettség, jelen esetben a diploma, jobb vagy rosszabb piacképességére utal. Az adatok hónapokban állnak rendelkezésre, de itt olyan formában mutatom be majd az eredményeket, amely azok arányára vonatkozik, akiknek 6 hónapnál több vagy kevesebb időre volt szükségük, hogy első munkájukat megtalálják.

A végzettség és a foglalkozás jobb vagy rosszabb illeszkedésére sokféle mutató alakítható ki. Galasi (2004) hivatkozott tanulmányában azt tekinti felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozásnak, amelyben a munkáltatók a felsőfokú végzettségű munkavállalóknak legalább 44%-kal magasabb bért fizetnek, mint az ugyanebben a foglalkozásban dolgozó középfokú végzettségű munkavállalóknak. Ebben a megközelítésben tehát a bérelőny jelent jól illeszkedő foglalkozást. Én egy másfajta megközelítést alkalmazok, amely közel áll az ún. definíciós alapú foglalkozási osztályozás szerint történő minősítéshez: azokat a diplomásokat jelölöm meg, akik állásukban az ISCO főcsoportok alapján a 3–9-es kezdőszámú csoportokba tartozó foglalkozásokban dolgoznak, és őket alulfoglalkoztatottnak minősítem.³

Mindkét fentebbi megközelítés objektív alapon osztályoz. A szakirodalomban emellett bevett a képezettség és a foglalkozás illeszkedésének vizsgálatára az a megközelítés is, amikor a munkavállaló maga minősíti helyzetét. A kérdőívben több ilyen jellegű véleménykérdés is szerepelt. Az egyik alapján azok különíthetők el, akik úgy vélik, hogy a munkájuk egyáltalán nem kívánna felsőfokú végzettséget. Ők ezen alapon túlképzettnek tekinthetők. Egy másik véleménykérdés alapján pedig megjelölhetők azok a diplomások, akik úgy gondolják, hogy a munkájuk megfelel az egyetemi képzési területüknek, akiknek az esetében ilyen értelemben jó illeszkedésről lehet beszélni.

³ Ez egy normatív alapú döntés. Az ISCO 1-es vagy 2-es kezdőszámú főcsoportjai tartalmazzák a vezető beosztású, illetve a diplomás foglalkozásokat. Az ettől eltérő foglalkozásokban dolgozók normatív alapon minősülnek olyanoknak, akik diplomával nem diplomás állásban dolgoznak.

Összességében tehát három módon vizsgálom, mennyiben áll fenn a túlképzés vagy alulfoglalkoztatás a diplomások esetében. Mindhárom így definiált indikátor lényegében dichotóm változó és azt mutatja meg, ha valaki nem az ISCO 1–2. főcsoportokban dolgozik; ha véleménye szerint állása nem kíván diplomát; vagy ha úgy gondolja, hogy munkája megfelel a képzettségi területének. Mindhárom változó kialakítható mind az első, pályakezdő, mind a jelenlegi, öt évvel későbbi foglalkozás esetében.

A diplomások jellemzőire vonatkozóan a következő tényezőket veszem figyelembe. A válaszoló neme, ahol a nők kapnak 1-es értéket. A válaszoló életkora, amely években van mérve. A diplomás családi háttere három kategóriát tartalmaz: a szülőknek nincsen érettségijük (ISCED 1–2); a szülőknek nincsen diplomájuk (ISCED 3–4); a szülők diplomások (ISCED 5–6).⁴ A képzési terület szempontjából a következő kategóriákat különítem el: oktatási, humán és művészeti diploma; társadalomtudományi és jogi diploma; élő és élettelen tudományok terén szerzett diploma; műszaki és ipari jellegű diploma; mezőgazdasági diploma; egészségügyi diploma; és szolgáltatás (pl. idegenforgalom, vendéglátás) terén szerzett diploma.

4. Leíró eredmények

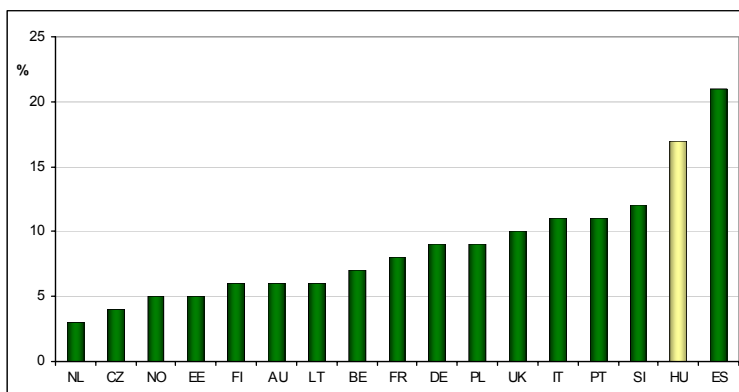
Ebben a tanulmányban összesen 17 ország adatait tárgyalom; kihagytam például a japán vagy a török pályakezdő diplomásokat. Az utóbbiak helyzete egyébként a projekt zárójelentése szerint jelentősen kedvezőtlenebb annál, mint ami más országokban tapasztalható.

A munkába állás fél évnél hosszabb időt vett igénybe a pályakezdő spanyol diplomások közül minden ötödiknek. Utánuk következően ebből a szempontból a magyar diplomások helyzete volt a legnehezebb. Hollandiában vagy Norvégiában, a volt szocialista országok közül a Csehországban vagy Észtországban a pályakezdő diplomások legfeljebb 5%-a kereste első állását 6 hónapnál tovább (*1. ábra*).

Az alulfoglalkoztatás itt alkalmazott, az ISCO főcsoportokra építő meghatározása alapján, első állását tekintve nem diplomás munkakörben is a spanyol pályakezdők dolgoznak a legmagasabb arányban. A hazai pályakezdő diplomások kb. 40%-a volt ilyen helyzetben, ami szintén egy „élmezőnybeli” helyezés.

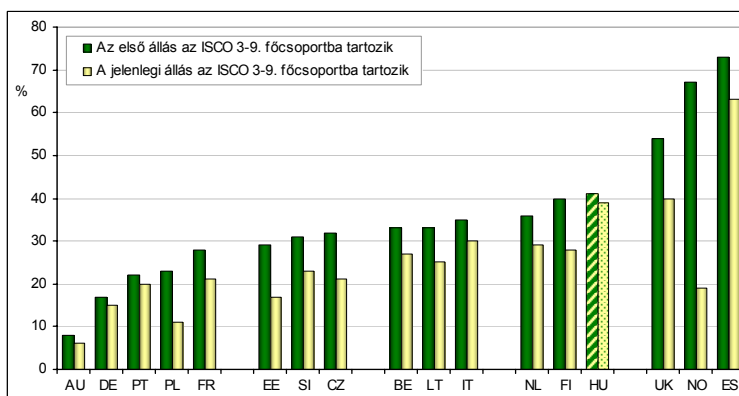
⁴ Mind az apáról, mind az anyáról rendelkezésre állnak adatok, eltérés esetén a magasabb iskolai végzettséget vettem figyelembe.

1. ábra. A munkába állás 6 hónapnál hosszabb ideig tartott (%)

Rövidítések: AU: Ausztria, BE: Belgium, CZ: Csehország, DE: Dánia, EE: Észtország, ES: Spanyolország, FI: Finnország, FR: Franciaország, HU: Magyarország, IT: Olaszország, LT: Litvánia, NL: Hollandia, NO: Norvégia, PL: Lengyelország, PT: Portugália, SI: Szlovénia, UK: Anglia.

2. ábra. Az első, illetve a jelenlegi állás az ISCO 3–9. főcsoportba tartozik (%)

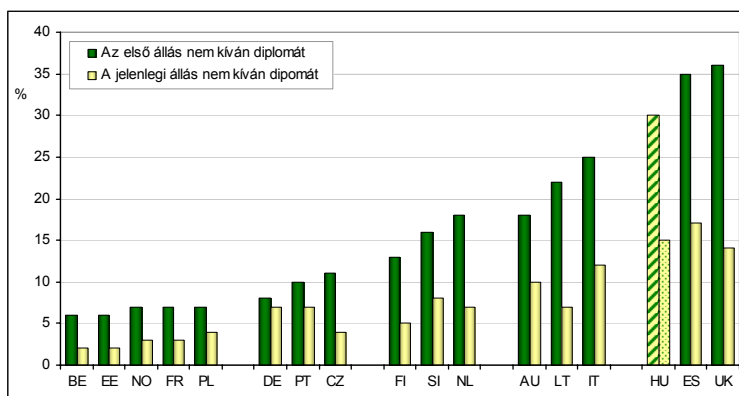

A diploma megszerzése óta eltelt öt év alatt az alulfoglalkoztatás különböző mértékben csökkent minden országban. Ennek mértéke Norvégia esetében kiugró, ahol a diplomások első állása tömegesen alulfoglalkoztatónak tűnik. A jelenlegi foglalkozás esetében az illeszkedés a legjobb Ausztria és

Lengyelország esetében. Magyarországon esetében a javulás minimális mértékű, a magyar diplomások öt évvel a pályakezdés után is jelentős arányban dolgoznak olyan állásban, amely az ISCO-besorolás szerint nem minősül diplomás foglalkoztatásnak (2. ábra).

Szintén relatíve magas, 30%, Magyarországon azok aránya is, akik úgy gondolják, hogy az első állásukban végzett munkájukhoz nem is lenne szükség diplomára. Ennél kedvezőtlenebbül csak Angliában és Spanyolországban vélekedtek a diplomások. Összességében a diplomások szubjektív értékelése állásukról valamivel jobb, mint az a minősítés, ami az ISCO-alapú besorolásból adódik. A jelenlegi állás szubjektív megítélése minden országban kedvezőbb. A sorrend azonban változatlan: túlképzettnek érzik magukat nagyjából 15%-os arányban a diplomások a jelenlegi állásukban Spanyolországban, Magyarországon és Angliában (3. ábra).

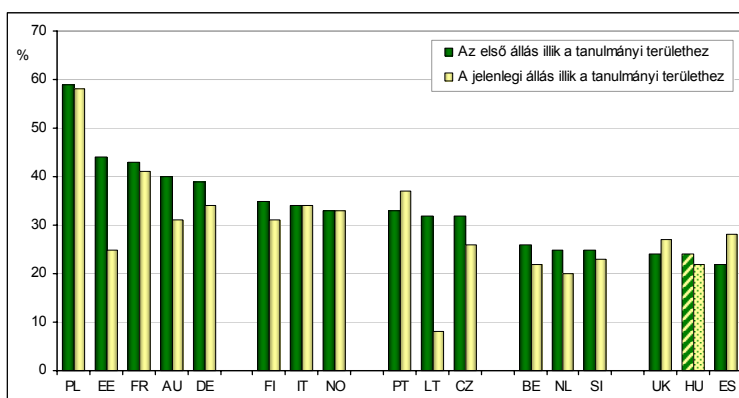
3. ábra. Az első, illetve jelenlegi állás a diplomás szerint nem kíván diplomát (%)

Ez a három ország – Spanyolország, Magyarország és Anglia – áll a sor végén abból a szempontból is, hogy mennyire illeszkedik egymáshoz az első foglalkozás és a képzés területe. Ezekben az országokban csak nagyjából minden negyedik fiatal diplomás kezdett érzése szerint a képzési területének megfelelő állásban. Ennek a szubjektív indikátornak az esetében a két balti ország (Litvánia és Észtország) kivételével viszonylag kis különbségek mutatkoznak az első és a jelenlegi foglalkozás között. A balti országokban viszont jelentős mértékben és néhány más országban is kisebb mértékben csökkent azok aránya, akik úgy érzik, hogy öt évvel a diploma átvétele után olyan állásban dolgoznak, amely megfelel a képzési területüknek. Ez persze nem

szükségszerűen kedvezőtlen folyamat, hanem lehet logikus reakció a változó munkapiaci elvárásokra. Magyarország esetében is kis mértékű csökkenés mutatkozik ezen a téren (4. ábra).

4. ábra. Az első, illetve jelenlegi állás a diplomás szerint illik a tanulmányi területhez (%)

5. A képzés és foglalkozás illeszkedésének néhány meghatározója

A regressziós modellek függő változói a képzés és a foglalkozás illeszkedésére vonatkozó három dichotóm indikátor. Az alkalmazott eljárás ennek megfelelően a bináris logisztikus regresszió. Magyarázó változók pedig a nem (nő); az életkor (korév); a szülők végzettsége, ahol a diplomás szülők jelentik a referencia-kategóriát; a képzés területe, ahol a társadalomtudományi, jogi diploma a viszonyítás; végül pedig az a tény, ha valakinek 6 hónapnál több időre volt szüksége az első állás megtalálásához. A jelenlegi foglalkozás esetében az első foglalkozás is prediktor.

Ebben a tanulmányban a terjedelem csupán egy tömör, áttekinthető jellegű vizsgálatot tesz lehetővé. Ezért az elemzéseket két lépésre bontottam. Az első lépésben a 17 országot együttesen tartalmazó adatbázist használok, a becslések itt az általános hatásokat mutatják. Ezekből a modellekből összesen hat van (3 x 2) tekintve, hogy a képzés és a foglalkozás illeszkedését háromféle módon vizsgálom a pályakezdő és az öt évvel későbbi állás esetében. Annak érdekében, hogy pontosabb képet kapjunk a magyar diplomások helyzetéről, az elemzés második lépésében egy Magyarország dichotóm változó és a fentebbi magyarázó változók közötti interakciós hatásokat mutatom be, ami-

ből az látszik, hol és miben térnek el a magyar diplomások az összes többi 16 ország diplomásaitól.

1. táblázat. *Az első állásra vonatkozó illeszkedés statisztikai becslései – sztenderdizálatlan regressziós együtthatók*

Magyarázó változók	Az első állás az ISCO 3–9. főcsoportba tartozik	Az első állás a diplomás szerint nem kíván diplomát	Az első állás a diplomás szerint illik a tanulmányi területhez
A diplomás nő	0,195 ***	0,210 ***	(-0,011)
A diplomás életkora (év)	-0,025 ***	(0,003)	(0,004)
A szülő alapfokú végzettségű	0,098 *	0,448 ***	(-0,038)
A szülő középfokú végzettségű	0,291 ***	0,450 ***	-0,118 ***
Oktatási, humán, művészeti diploma	-0,130 **	-0,130 **	0,490 ***
Élő és élettelen tudományos diploma	-0,522 ***	-0,404 ***	-0,165 **
Műszaki és ipari jellegű diploma	-0,523 ***	-0,305 ***	0,086 +
Mezőgazdasági diploma	(-0,015)	(0,064)	0,516 ***
Egészségügyi diploma	0,342 ***	-0,861 ***	1,426 ***
Szolgáltatási téren szerzett diploma	0,800 ***	(0,143)	0,247 **
A munkába álláshoz 6 hónapnál több időre volt szükség	0,330 ***	0,711 ***	-0,445 ***
Konstans	-0,189	-2,224 ***	-0,990 ***
<i>Nagelkerke-féle R²</i>	<i>0,045</i>	<i>0,040</i>	<i>0,078</i>

Megjegyzés: Referencia-kategóriák: férfi; a szülő felsőfokú végzettségű; a diploma társadalomtudományi és jogi jellegű.

Szignifikancia szintek: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; + $p < 0,1$. A nem szignifikáns becslések zárójelben.

A pályakezdő állás esetében a főhatásokra vonatkozó regressziós becslések az 1. táblázatban szerepelnek. A nőknek szignifikánsan nagyobb esélyük van az alulfoglalkoztatásra az itt definiált módon, s nagyobb arányban érzik is úgy, hogy túlképzettek a diplomájukkal. Nincs különbség a nemek között abban, hogy az első állás összhangban van-e a képzési területtel. A fiatalabb diplomások inkább dolgoznak nem diplomás állásban, de a szubjektív indikátorok esetében nincsenek életkori különbségek. Ha a diplomás első generációs,

tehát a szüleinek nem volt diplomája, akkor nagyobb a valószínűsége a rosszabb illeszkedésnek, mind objektív, mind szubjektív értelemben. Egyértelmű az is, hogy ha 6 hónapnál hosszabb időre volt szüksége valakinek ahhoz, hogy munkába tudjon állni, akkor ez nagy valószínűséggel olyan állást jelent, amely rosszul illeszkedik a végzettségéhez.

Összetettebb a kép a képzési területek szempontjából. Több szempontból kedvezőtlennek tűnik a társadalomtudományi, jogi diplomások helyzete. Hozzájuk képest egy oktatási, humán, művészeti diplomával vagy egy műszaki, ipari jellegű diplomával összességében jobb illeszkedés érhető el. Az élő vagy élettelen tudományok terén szerzett diploma is inkább vezet diplomás foglalkoztatáshoz, de a képzési terület kevésbé fog illeszkedni. Mind a mezőgazdasági, mind az egészségügyi, mind a szolgáltatási területen végzetek esetében a munka és a képzési terület összhangja valószínűbb, de az első állás diplomás jellege már kétségesebb egy egészségügyi vagy egy szolgáltatási diplomával.

A 2. táblázat első sorában szereplő becslések azt jelzik, hogy a magyar diplomások a többi ország átlagához képest szignifikánsan rosszabb helyzetben vannak. Ezt mutatták egyébként az ábrákban közölt leíró adatok is. A nők általános hátrányait tekintve a magyar diplomás nők helyzete nem tér el az átlagtól. Az alacsony iskolázottságú családból jövő, felfelé mobil diplomások nagyobb valószínűséggel érzik úgy, hogy túlképzettek az első munkájukban, de más szignifikáns származási hatás nem mutatható ki a magyaroknál. Az elhúzó munkába állás általános negatív következményein túl, ez a tényező szignifikánsan nagyobb valószínűséggel vezet alulfoglalkoztatáshoz vagy a túlképzettség érzetéhez a magyar diplomások esetében (pozitív főhatás, pozitív interakciós hatás). Emellett a magyarok esetében a képzési terület illeszkedése is szignifikánsan rosszabb (negatív főhatás, negatív interakciós hatás) a többi vizsgált országhoz képest.

Ismét a tanulmányi ágankénti helyzet a leginkább összetett. Sok vonatkozásban nincsen szignifikáns különbség a magyar és a többi országban végzett diplomások között. Kivétel ez alól az oktatási, humán, művészeti végzettség, ahol a magyarok az átlagnál nagyobb valószínűséggel kezdenek nem diplomás állásban dolgozni (negatív főhatás, negatív interakciós hatás) és nagyobb valószínűséggel érzik, hogy más jellegű munkát végeznek, mint amit tanultak (pozitív főhatás, negatív interakciós hatás). Ez a benyomás átlag feletti a magyar diplomásoknál egészségügyi vagy szolgáltatási végzettség esetén is (szintén negatív interakciós hatások). Az egészségügyi diploma esetében viszont a magyaroknál kissé ritkább az olyan eset, hogy valaki nem diplomás állásban dolgozik (pozitív főhatás, negatív interakciós hatás).

2. táblázat. Az első állásra vonatkozó illeszkedés statisztikai becslései a magyar diplomások esetében – sztenderdzálatlan regressziós együtthatók

Magyarázó változók	Az első állás az ISCO 3–9. főcsoportba tartozik	Az első állás a diplomás szerint nem kíván diplomát	Az első állás a diplomás szerint illik a tanulmányi területhez
A diplomás magyar	0,285 **	0,917 ***	-0,313 *
A diplomás nő	nsz.	nsz.	0,333 *
A diplomás életkora (év)	nsz.	nsz.	nsz.
A szülő alapfokú végzettségű	nsz.	0,883 *	nsz.
A szülő középfokú végzettségű	nsz.	(-0,138)	nsz.
Oktatási, humán, művészeti diploma	-0,515 **	nsz.	-0,500 **
Élő és élettelen tudományos diploma	(0,316)	nsz.	(0,091)
Műszaki és ipari jellegű diploma	(-0,198)	nsz.	(0,105)
Mezőgazdasági diploma	(0,573)	nsz.	-1,234 **
Egészségügyi diploma	-0,391 +	nsz.	-1,098 ***
Szolgáltatási téren szerzett diploma	(0,323)	nsz.	-1,951 *
A munkába álláshoz 6 hónapnál több időre volt szükség	0,678 ***	0,647 ***	-0,591 *
Konstans	-0,237	-2,518 ***	-0,898 ***
Nagelkerke-féle R^2	0,047	0,055	0,084

Megjegyzés: A táblázatban szereplő becslések a Magyarország x magyarázó változók interakciós hatásai. A modell tartalmazza az 1. táblázatban szereplő magyarázó változók főhatásait is, de ezeket a becsléseket itt nem közlöm.

Referencia-kategóriák: a diplomás más, nem magyar nemzetiségű; férfi; a szülő felsőfokú végzettségű; a diploma társadalomtudományi és jogi jellegű.

Szignifikancia szint: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; + $p < 0,1$. A nem szignifikáns becslési kategóriák zárójelben, illetve nsz. = a változó teljes egészében nem került be a modellbe az alkalmazott *stepwise* módszer alapján.

3. táblázat. *A jelenlegi állásra vonatkozó illeszkedés statisztikai becslései*
– sztenderdizálatlan regressziós együtthatók

Magyarázó változók	Az állás az ISCO 3–9. főcsoportba tartozik	Az állás a diplomás szerint nem kíván diplomát	Az állás a diplomás szerint illik a tanulmányi területéhez
A diplomás nő	0,112 *	0,226 *	(0,039)
A diplomás életkora (év)	–0,045 ***	0,025 *	(–0,005)
A szülő alapküvé végzettségü	0,252 ***	0,319 **	0,347 ***
A szülő középfokü végzettségü	0,202 ***	0,277 **	(0,022)
Oktatási, humán, művészeti diploma	(–0,023)	0,353 ***	0,185 **
Élü és élettelen tudományos diploma	0,194 +	(0,191)	–0,214 *
Műszaki és ipari jellegü diploma	(0,109)	(0,063)	(–0,008)
Mezőgazdasági diploma	0,672 ***	0,499 *	(–0,142)
Egészségügyü diploma	0,136 +	–0,381 *	0,925 ***
Szolgáltatási téren szerzett diploma	0,473 ***	0,566 **	(0,059)
A munkába álláshoz 6 hónapnál több időre volt szükség	0,447 ***	0,762 ***	0,169 +
Hasonlü indikátor az első állásban	2,157 ***	1,597 ***	2,209 ***
Konstans	–1,205 ***	–4,370 ***	–1,837 ***
<i>Nagelkerke-féle R²</i>	<i>0,268</i>	<i>0,125</i>	<i>0,320</i>

Megjegyzés: Az elemzés csak azokra vonatkozik, akik már nem az első állásukban dolgoznak. Referencia-kategóriák: férfi; a szülü felsőfokü végzettségü; a diploma társadalomtudományü és jogü jellegü. Szignifikancia szint: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; + $p < 0,1$. A nem szignifikáns becslések zárójelben.

A jelenlegi foglalkozás illeszkedésének vizsgálata ugyanezen a módon történt. Ez az elemzés viszont csak azokra vonatkozik, akik már nem az első állásukban dolgoznak. A főhatásokra vonatkozó becslések meglepően hasonlóak ahhoz, amelyek a pályakezdés esetében adódtak (3. táblázat). A nők hátránya a rosszabb illeszkedés (alulfoglalkoztatás, túlképzés) esetében fennáll öt évvel a munkába állás után is. A fiatalabbak nagyobb valószínűséggel dolgoznak nem diplomás (ISCO 3–9) munkakörben, de mégis az idősebbek inkább érzik magukat túlképzetteknek, olyannak, akiknek az állása nem is kíván diplomát. A rosszabb származás kedvezőtlen hatása szintén ugyanúgy

jelen van, mint az első munkavállalás esetében. A nehezebb és lassúbb pályakezdés hatása is változatlanul érezhető a jelenlegi foglalkozás rosszabb illeszkedése terén. Különösen erős a pályakezdő állás hatása az öt évvel későbbi munkára. Gyakorlatilag, ha egy diplomás első munkája nem illeszkedett megfelelően a végzettségéhez, az alulfoglalkoztatás vagy túlképzés valószínűsége szignifikánsan fennáll a jelenlegi munka esetében is. A tanulmányi ágak mintázata viszont kevesebb rendszert és több esetlegességet mutat a jelenlegi, mint a pályakezdő állás esetében, és több a nem szignifikáns hatás is. A leíró eredmények esetében is láttuk, hogy az eredeti tanulmányi területtől való elmozdulás nem ritka a diplomások pályautójának első öt évében.

Lényeges különbség a pályakezdéshez képest, hogy a jelenlegi foglalkozás illeszkedésére vonatkozó modellek esetében a magyarázó erő sokkal magasabb. Ez azonban döntő mértékben annak a következménye, hogy az első munka illeszkedése erős és tartós hatással van a későbbi foglalkozás esetében az illeszkedésre.

A magyar diplomások szignifikánsan rosszabb helyzetben vannak a képzés és a foglalkozás itt kialakított illeszkedési mutatói szerint a jelenlegi állásukat tekintve is (4. táblázat). Ezen túlmenően az interakciós hatások elsősorban az életkor nagyobb szerepére, a fiatalabbak erősebb hátrányaira utalnak a magyarok esetében. A fiatalabbak különösen nagy valószínűséggel dolgoznak az ISCO 3–9. főcsoportba tartozó foglalkozásokban, és a többi ország diplomásaihoz képest inkább érzik magukat túlképzettnek is. Érdekes viszont, hogy az objektív illeszkedés esetében a rossz pályakezdés tartós hatása a jelenlegi munkára a magyar diplomások esetében kisebbnek tűnik (pozitív főhatás, negatív interakciós hatás). Magyar sajátosság, hogy bizonyos végzettségek esetében (mint pl. oktatási, humán, művészeti vagy műszaki, ipari diploma) a társadalomtudományi és jogi diplomához képest kisebb a valószínűsége annak, hogy a kérdezett nem diplomásnak minősített állásban dolgozik vagy fog dolgozni (a főhatások nem szignifikánsak, az interakciós hatások negatívak). Ebben a tekintetben tehát a társadalomtudományi és jogi diplomák Magyarországon rosszabb illeszkedéshez vezetnek. Ugyanakkor ehhez a viszonyítási alaphoz képest mégis az oktatási, humán, művészeti vagy műszaki, ipari területen szerzett diplomával nagyobb valószínűséggel tartják magukat túlképzettnek, nem diplomás állásban dolgozónak a magyarok. Végül a szolgáltatási szakmában (pl. idegenforgalom, vendéglátás) szerzett végzettséggel a magyar diplomások esetében a jelenlegi foglalkozás illeszkedése jobb, mint külföldi társaiké (pozitív főhatás, negatív interakciós hatás).

4. táblázat. A jelenlegi állásra vonatkozó illeszkedés statisztikai becslései a magyar diplomások esetében – sztenderdizálatlan regressziós együtthatók

Magyarázó változók	Az állás az ISCO 3–9. főcsoportba tartozik	Az állás a diplomás szerint nem kíván diplomát	Az állás a diplomás szerint illik a tanulmányi területhez
A diplomás magyar	6,558 ***	5,079 **	-5,557 ***
A diplomás nő	nsz.	nsz.	nsz.
A diplomás életkora (év)	-0,168 **	-0,162 **	0,178 **
A szülő alapfokú végzettségű	(1,425)	nsz.	nsz.
A szülő középfokú végzettségű	0,799 **	nsz.	nsz.
Oktatási, humán, művészeti diploma	-0,880 **	0,852 **	nsz.
Élő és élettelen tudományos diploma	(-0,495)	(0,044)	nsz.
Műszaki és ipari jellegű diploma	-1,138 **	1,032 *	nsz.
Mezőgazdasági diploma	(-0,081)	(0,834)	nsz.
Egészségügyi diploma	(-0,570)	(0,497)	nsz.
Szolgáltatási téren szerzett diploma	-2,065 **	-1,549 +	nsz.
A munkába álláshoz 6 hónapnál több időre volt szükség	nsz.	nsz.	nsz.
Hasonló indikátor az első állásban	-0,814 **	nsz.	nsz.
Konstans	-1,553 ***	-4,762 ***	-1,682 ***
Nagelkerke-féle R^2	0,283	0,137	0,322

Megjegyzés: Az elemzés csak azokra vonatkozik, akik már nem az első állásukban dolgoznak. A táblázatban szereplő becslések a „Magyarország x magyarázó változók” interakciós hatásai. A modell tartalmazza a 3. táblázatban szereplő magyarázó változók főhatásait is, de ezeket a becsléseket itt nem közlöm.

Referencia-kategóriák: a diplomás más, nem magyar nemzetiségű; férfi; a szülő felsőfokú végzettségű; a diploma társadalomtudományi és jogi jellegű.

Szignifikancia szint: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; + $p < 0,1$. A nem szignifikáns becslési kategóriák zárójelben, illetve nsz. = a változó teljes egészében nem került be a modellbe az alkalmazott *stepwise* módszer alapján.

6. Az eredmények értelmezése

Az itt bemutatott adatok többsége alapján a hazai pályakezdő diplomások helyzete nem tűnik rózsásnak. Lényegében a legtöbb vonatkozásban rosszabb helyzetben vannak, mint más országok pályakezdő diplomásai. Tisztában kell lenni azonban azzal, hogy a kialakított indikátorok az összképet értelemszerűen befolyásolják, s más változók, illetve más definíciók esetében esetleg más eredmények adódtak volna. Utaltam például azokra az adatokra, amelyek szerint nemzetközi összehasonlításban a magyar diplomások bérelőnye kiemelkedően magas. Létezik tehát olyan nézőpont, amely szerint kedvezőbb fiatal magyar diplomásnak lenni más országokhoz képest. Az itt használt adatbázis is tartalmaz kereseti adatokat, amelyeket egy későbbi elemzésben fel lehet majd használni.

Mint utaltam rá, a tanulmány leginkább egy betekintést kívánt nyújtani egy rendkívül gazdag nemzetközi adatállomány kínálta lehetőségekbe. Az volt a célom, hogy csökkentsem azt a hiányt, ami a nemzetközi összevetés szempontjából érzésem szerint fennáll, s hogy ezáltal a pályakezdő diplomások hazai helyzete egy szélesebb összehasonlító kontextusba kerüljön.

Ugyanakkor a választott nézőpont a terjedelmi korlátok miatt szelektív volt. Az eredmények szempontjából lényegesnek gondolom a nemi különbségeket, amelyek Magyarországon is fennállnak. Szeretném aláhúzni, hogy az öt éves időszak végére, a jelenlegi foglalkozás esetében más országokhoz képest erősebb lett az életkor szerepe: a fiatalabban munkába álló magyar diplomások helyzete kedvezőtlenebb külföldi társaikénál. Általában is lényegesnek gondolom, hogy a lassú és elhúzódó pályakezdés rontja a képzés és a foglalkozás illeszkedését (nem kerül jobb helyzetbe az, aki sokáig keres), és hogy ez nálunk, legalábbis a pályakezdekor, erőteljesebben jelen van. (Jól-lehet a fentebb említett szelekciós hatások figyelembe vétele pont itt lenne a legfontosabb.)

Tisztában vagyok viszont azzal, hogy ez a kutatás nem elég friss. Az újabb keletű magyar adatok is régebbi, 2002–2003-ban végzett, tehát a „bolognai időszámítás” előtti diplomásokról tudósítanak. Az elmúlt évek ilyen változásainak tükrében valójában a nemzetközi összehasonlításoknál is fontosabb lenne, ha Galasi Péter és Varga Júlia hivatkozott kutatását meg lehetne ismételni tíz év után. Különösen a tanulmányi területek szerinti elemzés lenne lényeges, egyrészt mivel a felsőfokú képzés expanziója sem volt egyenletes ebből a szempontból, másrészt mivel a bolognai rendszer bevezetése is jellegzetes különbségekkel történt. Sokat segíthetne a már említett diplomás pályakövető rendszer (DPR) keretében való kiterjedtebb és szakszerűbb adatgyűjtés, valamint az adatok alaposabb elemzése is. A felsőfokú képzés meny-

nyiségi és tartalmi (tanulmányi ágak, akkreditált programok) kínálatát kellene folyamatosan monitorozni, összhangban a diplomás munkaerő iránti munkaügyi kereslettel. Addig maradhat a felsőfokú képzésre vonatkozó oktatáspolitikai döntésekben a kívánatosnál nagyobb az oktatási intézmények lobbitevékenysége és érdekérvényesítő képessége, amíg a kívánatosnál kisebb szerep jut a diplomások elhelyezkedését, pályautóját követő, kutatásokra épülő társadalomtudományi elemzéseknek.

IRODALOM

- Becker, R. – A. Hadjar eds. 2009: Expected and unexpected consequences of the educational expansion in Europe and USA – Theoretical approaches and empirical findings in comparative perspective. Bern: Haupt.
- Csákó M. – László M. – Léderer P. – Róbert P. – Sági M. 1998: A felsőfokú továbbtanulás meghatározói 1998-ban. Kézirat. Budapest: ELTE Szociológiai, Szociálpolitikai Intézet és Továbbképző Központ.
- Freeman, R. B. 1976: The overeducated American. New York: Academic Press.
- Kertesi G. – Köllő J. 2006: Felsőoktatási expanzió, „diplomás munkanélküliség” és a diplomák piaci értéke. Közgazdasági Szemle, LIII. évf. 3. sz., 201–225. p.
- Galasi P. 2002: Fiatal diplomások életpálya-vizsgálata. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. szerk. Társadalmi riport 2002. Budapest: TÁRKI, 245–255. p.
- Galasi P. 2004: Valóban leértékelődtek a felsőfokú diplomák? A munkahelyi követelmények változása és a felsőfokú végzettségű munkavállalók reallokációja Magyarországon, 1994–2002. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, BWP 2004/3. Budapest: MTA KTK.
- Róbert P. 1998: Hipotézisek az oktatás és a társadalmi mobilitás összefüggéseiről. In: Róbert P.: Társadalmi mobilitás a tények és vélemények tükrében. Budapest: Századvég Kiadó. 47–56. p.
- Róbert P. 2000: Bővülő felsőoktatás – ki jut be? Educatio 1. sz., 79–94. p.
- Varga J. 2002: Középiskolát végzettek jövedelmi és életpálya-várakozásai. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. szerk. Társadalmi riport 2002. Budapest: TÁRKI, 233–244. p.
- Schofer, E. – J. W. Meyer 2005: The worldwide expansion of higher education in the twentieth century. American Sociological Review, 70: 898–920. p.
- Székelyi M. – Csepeli Gy. – Örkény A. – Szabados T. 1998: Válaszúton a magyar oktatási rendszer. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

